

ONDERWIJSSPIEGEL 2024

OPEN BRIEF

Een open brief aan de toekomstige Vlaamse Regering en het Vlaamse onderwijsveld

1	De stem vanuit het werkveld.....	2
2	Ons perspectief: sleutels voor een hoge onderwijskwaliteit.....	3
3	Hefbomen voor meer onderwijskwaliteit.....	5
4	Terug naar 'voor wie' en 'voor wat': de ontwikkeling van de lerende centraal.....	11

1

DE STEM VANUIT HET WERKVELD

Aan de vooravond van een nieuwe legislatuur roepen we als onderwijsinspectie alle stakeholders op om intens samen te werken. Deze open brief is dan ook niet alleen gericht aan de toekomstige Vlaamse Regering maar aan het hele onderwijsveld. Het is onze constructieve bijdrage om ook in de toekomst met z'n allen onze schouders te zetten onder kwaliteitsvol onderwijs. Daarbij vestigen we onze aandacht zowel op de rol van de verschillende stakeholders, als op de kinderen, jongeren en cursisten. Het referentiekader onderwijskwaliteit (het OK), ons kompas in het streven naar kwaliteitsvol onderwijs, plaatst de lerende niet toevallig centraal. Al onze inspanningen zijn immers zonder voorwerp als ze niet ten dienste staan van die lerenden. Zij zijn dan ook de toekomst waarop deze open brief een blik wil werpen en waarvoor we als onderwijsinspectie samen met vele anderen het ambassadeurschap willen opnemen.

Traditioneel rapporteert de onderwijsinspectie over de kwaliteit van onderwijs aan de hand van ontwikkelingsschalen, die gebaseerd zijn op decretaal bepaalde erkenningsvoorwaarden en kwaliteitsverwachtingen uit het OK. Daarmee legt ze zowel belangrijke pijnpunten als groeikansen en sterktes bloot. Op schoolniveau spreekt de onderwijsinspectie adviezen uit die oordelen of scholen al dan niet voldoen aan vereisten zoals vastgelegd in wet- en regelgeving. Op macroniveau worden die resultaten samengebracht in de Onderwijsspiegel, om van daaruit te reflecteren op de kwaliteit van ons onderwijs. Gecombineerd met verdiepende thematische onderzoeken krijgen we zo een inzicht in de staat van ons onderwijs. Naast de omgevingsanalyse die wordt opgemaakt door het beleidsdomein Onderwijs en Vorming¹, inzichten uit OBPWO² - en ander wetenschappelijk onderzoek, internationale toetsresultaten³, rapporten van expertcommissies allerhande⁴ en binnenkort ook de Vlaamse toetsen⁵, bieden de jaarlijkse Onderwijsspiegels op die manier een breed beeld van het Vlaamse onderwijs dat het onderwijsbeleid in staat stelt om onderbouwde beleidskeuzes te maken en het onderwijsveld aanzet tot zelfreflectie.

Maar er valt meer te zeggen over die staat van ons onderwijs. In het verlengde van hun opdrachten doen onderwijsinspecteurs tal van vaststellingen wanneer ze dag in dag uit in scholen, internaten, centra en academies (kortweg 'scholen') komen. Die ruimere blik levert vaststellingen op die verder gaan dan de ontwikkelingsschalen, die inzichten verschaffen in verschuivingen en tendensen, hindernissen en pijnpunten, groeikansen en opportuniteiten voor de huidige onderwijskwaliteit. Deze inzichten vormen de basis voor dit slothoofdstuk. De samenstelling van een nieuwe regering en de opmaak van een nieuw regeerakkoord vormen een sleutelmoment om deze inzichten mee te geven en zo politieke keuzes te inspireren en onderbouwen vanuit wat wellicht de breedste en meest systematische vorm is van kennisopbouw over de kwaliteit van ons onderwijs: de opdrachten van inspecteurs in doorlichtingen, thematische onderzoeken, adviseringswerk, andere controleopdrachten en het ontsluiten en analyseren van relevante data zoals onder andere via de DataWijzer.

- 1 Zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderzoek/kennisbeleid-in-onderwijs-en-vorming/omgevingsanalyse-onderwijs>
- 2 OBPWO staat voor Onderwijskundig beleids- en praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek, zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderzoek/vlaams-en-internationaal-onderwijsonderzoek/onderwijskundig-beleids-en-praktijkgericht-wetenschappelijk-onderzoek-obpwo>
- 3 Voor een overzicht, zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderzoek/vlaams-en-internationaal-onderwijsonderzoek/internationaal-vergelijkend-onderzoek>
- 4 Denken we bijvoorbeeld aan de Commissie van Wijzen, die een rapport publiceerde over prioriteiten voor professionaliteit (<https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/directies-administraties-en-besturen/onderwijshoud-en-leerlingenbegeleiding/basisonderwijs/commissie-van-wijzen-stelt-prioriteiten-voor-professionaliteit-voor>) en de Commissie Beter Onderwijs (<https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/directies-administraties-en-besturen/onderwijshoud-en-leerlingenbegeleiding/basisonderwijs/commissie-beter-onderwijs-stelt-basiskennis-centraal-in-58-adviezen-en-10-speerpunten>).
- 5 Zie <https://www.vlaanderen.be/onderwijs-en-vorming/vlaamse-toetsen>

2

ONS PERSPECTIEF: SLEUTELS VOOR EEN HOGE ONDERWIJSKWALITEIT

Vijf sleutels kunnen ons helpen om samen werk te maken van meer kwaliteitsvol onderwijs en om het debat hierover in een ander perspectief te plaatsen. We formuleren ze op basis van onze ervaringen in het onderwijsveld en ons inzicht in onderwijskwaliteit.

SLEUTEL 1 – VERTROUWEN

Dat ons onderwijs onder druk staat, behoeft weinig uitleg. Of het nu gaat om resultaten op internationale toetsen, het sociaal determinerende karakter van ons onderwijs of het welbevinden van jongeren op school ... De conclusie luidt steevast dat ons onderwijssysteem tekortschiet en er moeilijk in slaagt haar emanciperende rol waar te maken. De aanhoudende negatieve berichtgeving hierover in de media en het publieke debat draagt bij tot een negatieve beeldvorming. We moeten benoemen wat beter kan en tegelijk behoedzaam blijven. Deze realiteit is niet onschuldig: ze creëert een neerwaartse spiraal waarbij de beeldvorming zélf actief bijdraagt tot onbehagen in het onderwijs.

Een positieve beeldvorming is onontbeerlijk om het nodige optimisme te creëren, in de eerste plaats bij de leraren. Adviezen van recente commissies wijzen immers allen in één richting om stappen vooruit te zetten: de leraar. Laat ons dan ook starten met die leraar in zijn kracht te zetten en te waarderen. We herstellen en bevestigen het vertrouwen in de keuzes die schoolteams weloverwogen maken en in de maakbaarheid van onderwijs vanuit een hoopvol en positief perspectief. Die gevoelens moeten een duidelijk overwicht hebben zodat de motivatie en het competentiegevoel van leraren een vliegwiel voor kwaliteitsontwikkeling blijven. We gaan dan met hen, vanuit hun context en goed geïnformeerd, op zoek naar de volgende stap die ze kunnen zetten om de kwaliteit van hun onderwijs te versterken.

Optimisme en vertrouwen: niet als dogma, wel als mantra

SLEUTEL 2 – SAMENHANG

Weloverwogen keuzes maken, is niet altijd eenvoudig. De dynamiek in het onderwijsdebat, het soms wankel strategische (professionaliserings)beleid van scholen en de versnippering aan beleidsinitiatieven verzwakt het responsief vermogen van schoolteams om doelgericht in te spelen op verwachtingen die op hen afkomen. Het belemmert hen om een samenhangend onderwijskundig beleid te voeren.

Polariserende standpunten zwengelen het onderwijsdebat aan. Ze dagen ons uit opvattingen en overtuigingen in vraag te stellen, maar erkennen zelden de nuance die de complexiteit van onderwijs verdient. Eerder dan schoolteams in hun zoektocht te verbinden en hen op te roepen om onderwijsonderzoek te benutten om het pedagogisch project van de school verder vorm te geven tot in de klassen, riskeren ze schoolteams te verdelen. Eerder dan de leraar aan te spreken op zijn expertise en uit te dagen om zich verder te professionaliseren, riskeren ze leraren onzeker te maken of op te sluiten in een uitvoerende rol. In haar samenhang is onderwijs echter weerbarstig. De specifieke context waarin leraren zoekend op weg gaan en het beste voor hebben met hun leerlingen, laat zich niet vatten in karikaturen die een ontwikkelingsgerichte dynamiek op school verstarren. Voor scholen is het dan moeilijk om zich te oriënteren en te positioneren. Zij vertellen ons dat het voor hen niet altijd meer duidelijk is welke bronnen nu wel of niet betrouwbaar en richtinggevend kunnen zijn om, in hun context, de onderwijskwaliteit te versterken. Kiezen wordt verliezen: prestaties of welbevinden.

Tijdens onze bezoeken benoemen schoolteams vaak de versnippering aan beleidsinitiatieven vanuit overheid en koepels. Ze ervaren die niet altijd als samenhangend. Daardoor krijgen ze het gevoel dat verwachtingen waaraan ze moeten beantwoorden, steeds wijzigen. Hun flexibiliteit en veerkracht worden sterk op de proef gesteld. Ze geven aan dat het moeilijk is om het overzicht te behouden, om de focus op schooleigen prioriteiten te bewaken. De impact van onderwijs dreigt daardoor even versnipperd te worden als de verwachtingen waarmee het zich geconfronteerd weet.

Een coherente aanpak geïnspireerd op het OK biedt een uitkomst. Het is de wetenschappelijk onderbouwde en decretaal verankerde uitkomst van een breed maatschappelijk debat. Het bevat 37 heldere kwaliteitsverwachtingen die in samenhang weergeven wat we in Vlaanderen als kwaliteitsvol onderwijs beschouwen. Het is een overzichtelijk en stabiel geheel dat richting geeft aan het onderwijskundig beleid van schoolteams. Het is dan ook een kans om het expliciet te benutten als uitgangspunt voor dialoog en als ijkpunt voor beleidsinitiatieven. Het geeft scholen inzicht in het samenspel tussen

schooleigen prioriteiten en externe verwachtingen of opportuniteiten. Het nodigt hen uit om doelbewust aan de slag te gaan met een aantal gerichte en afgebakende kernopdrachten vanuit een breed perspectief op kwaliteitsvol onderwijs. Zo vinden ze rust om hun beleidsruimte te omarmen.

Het referentiekader voor onderwijskwaliteit, onze gemeenschappelijke taal om samenhang en focus te brengen

SLEUTEL 3 – SAMENWERKING

Stemmen in het werkveld laten telkens opnieuw de toenemende complexiteit van de opdracht waar onderwijs voor staat weerklinken. Opeenvolgende maatschappelijke veranderingen brengen steeds nieuwe uitdagingen met zich mee. Een belangrijke vaststelling is dat het bij die uitdagingen eerder om een toename dan een verschuiving gaat. Bovendien weerspiegelen zij zich sneller en met een toegenomen intensiteit op school. Van digitalisering en de opkomst van AI-toepassingen zoals chatGPT, over een toenemende maatschappelijke diversiteit of zorgnoden bij leerlingen tot het lerarentekort en een veranderende houding van ouders ten aanzien van de school ...

Men kijkt dan nadrukkelijk in de richting van onderwijs om de verantwoordelijkheid voor die maatschappelijke uitdagingen te dragen. Beleidsteams, leraren en ondersteuners moeten als duizendpoten een sluitend antwoord bieden op de meest uiteenlopende maatschappelijke uitdagingen die de school binnenstromen. De taak van onderwijs wordt zo steeds 'meervoudiger' terwijl men snel over fundamentele vragen heen stapt zoals wat is het doel van onderwijs? Hoe kunnen we dat samen bereiken?

Ons onderwijs stelt traditioneel drie doelen voorop: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Een synergie over beleidsdomeinen heen, vanuit een geïntegreerde benadering en een brede kijk op onderwijs, biedt een beloftevol perspectief om scholen in hun opdracht te ondersteunen en gezamenlijke prioriteiten te stellen binnen elk van deze drie doelen. Die onderlinge afstemming versterkt onze gedeelde verantwoordelijkheid. Ze verhoogt de slagkracht van ons onderwijs om doeltreffend en daadkrachtig in te spelen op maatschappelijke vraagstukken.

Samenwerking binnen en over beleidsdomeinen heen om samen in te zetten op onderwijs als een maatschappelijk goed

SLEUTEL 4 – DUIDELIJKHEID

Onderwijsregelgeving blijkt vaak versnipperd, omvangrijk en moeilijk te begrijpen. Ondersteunende initiatieven en de druk tot verantwoording ervaren scholen als planlast of zijn zo talrijk dat ze niet weten in welke richting eerst te kijken. Uit schoolbezoeken leiden we af dat niet alle scholen scherp voor ogen hebben wat moet en wat mag, welke ruimte ze hebben en hoe ze die kunnen benutten. Die onduidelijkheid belemmert scholen om zelf strategische keuzes te maken, om haar onderwijskundig beleid vorm te geven.

Een zelfzeker beleid vraagt een helder regelgevend kader. Beleidskeuzes en initiatieven van overheid en koepels zijn daarom best sober en weloverwogen. Minder en gericht. Wil de autonomie die ons onderwijssysteem kenmerkt, daadwerkelijk bijdragen tot meer onderwijskwaliteit, dan volgt best een periode van regelluwte. Om vereenvoudiging te brengen en het gevoel van planlast terug te dringen. Om schoolteams creatieve speelruimte te bieden om een beleid te voeren op maat van hun specifieke context. Alleen zo kan het onderwijsveld haar verantwoordelijkheid ten volle opnemen.

Een vereenvoudigd, duidelijk regelgevend kader: houvast én ruimte voor scholen

SLEUTEL 5 – DUURZAAMHEID

Schoolteams geven aan continuïteit te missen. Ze voelen zich opgejaagd door het hoge ritme aan beleidsmatige veranderingen. Die zetten een duurzame en doordachte implementatie van onderwijsvernieuwingen onder druk. Onderwijsprocessen moeten rijpen, moeten zich zetten naar de specifieke context van de school. Binnendringen in het hoofd en het hart van leraren. Dat vraagt tijd. En bovenal, een gezamenlijk aangehouden strategie, over legislaturen heen. Een periode van veranderingsluwte kan schoolteams en hun partners de nodige ademruimte geven om geïnitieerd onderwijsbeleid duurzaam te verankeren.

Tijd, met oog op duurzame kwaliteit

3

HEFBOMEN VOOR MEER ONDERWIJSKWALITEIT

De voorgenoemde sleutels zijn richtingwijzers om het debat over onderwijskwaliteit anders te benaderen. Ze vormen het uitgangspunt voor de verdere concretisering van beleidsaanbevelingen, die we formuleren in termen van hefbomen voor meer onderwijskwaliteit. Omdat kwaliteitsvol onderwijs het resultaat is van een samenspel en de samenwerking van verschillende betrokkenen, focussen we op de vraag hoe een aantal kernactoren kan worden versterkt in de eigen opdracht. Zo gaan we in op de rol van de leraar, die van de scholen, de ondersteuning van scholen, de andere partners en het kwaliteitstoezicht.

a. De leraar versterken

We beginnen bij het hart van onderwijskwaliteit: de rol van de leraar. De directe interactie tussen leraren en leerlingen moet garant staan voor maximale leeransen én leereffecten voor elke leerling. Kwaliteitsvol onderwijs veronderstelt voldoende, sterke leraren die uitgerust zijn om met vaak zeer uitdagende contexten om te gaan. We formuleren dan ook volgende aanbevelingen.

Garandeer dat er voldoende leraren zijn. Pak het lerarentekort aan door het personeelsbeleid binnen onderwijs fundamenteel te hervormen.

Het lerarentekort vormt zonder meer een grote bedreiging voor onze onderwijskwaliteit, en verdient binnen het onderwijsbeleid dan ook een hoge prioriteit. Zonder leraren geen aanbod, en dus ook geen kwaliteitsvol aanbod. Tijdens doorlichtingen voelen we aan den lijve hoe scholen ondanks een sterk beleid en tomeloze inzet niet altijd aan de kwaliteitsverwachtingen van het OK beantwoorden, gewoonweg omdat ze het lerarenkorps onvoldoende kunnen bevolken en functies niet (kwaliteitsvol) ingevuld krijgen. Onder andere de Commissie van Wijzen leverde met haar rapport een stevige basis voor een grondige herziening van het personeelsbeleid, vanuit een duidelijke visie. Een integrale benadering met een duidelijk groeipad en stappenplan, maar vooral veel samenhang in de te nemen initiatieven is de enige weg om dit probleem ten gronde aan te pakken. Positieve beeldvorming over onderwijs en een herwaardering van het lerarenberoep vormen daarbij noodzakelijke randvoorwaarden.

Verduidelijk de minimumvereisten voor wat het betekent om een 'goede leraar' te zijn en voorzie daartoe in de nodige mogelijkheden op het vlak van professionalisering (pre-service en in-service) en een gedifferentieerde loopbaan.

Naast voldoende leraren moet het ook gaan om sterke leraren. Dat veronderstelt sterke lerarenopleidingen, die een curriculum opbouwen vanuit duidelijke kwaliteitsverwachtingen op resultaatsniveau. De lat moet daarbij voldoende hoog liggen, ook voor zogeheten zij-instromers: de waarde van het beroep moet erkend worden, evenals het belang van 'pedagogische bekwaamheid'. Een geactualiseerde, heldere explicitering van de verwachte competenties voor het lerarenberoep is daarbij het uitgangspunt. Daarnaast moet professionalisering een permanent gegeven zijn: snelle veranderingen binnen en buiten onderwijs vergen 'levenslang leren'. Onderwijsprofessionals moeten daarin een voorbeeldfunctie opnemen. Er is nood aan kaders, tijd en ruimte die hen structureel kansen tot voortdurende professionalisering bieden die verder gaan dan pedagogische studiedagen én daar verwachtingen aan koppelen.

In een steeds complexere en meer veeleisende context is het noodzakelijk dat leraren de nodige ruimte krijgen om te focussen op hun kerntaken. Tegelijk is er nood aan mogelijkheden om door te groeien of af te wisselen naar taakinvinging, en dus meer flexibiliteit in het personeelsbeleid om de doorgaans vlakke loopbaan te doorbreken. Meer gedifferentieerde rollen waartussen flexibel gevarieerd kan worden, kunnen daartoe perspectief bieden. Tegelijk moet worden ingespeeld op externe factoren die de inherente attractiviteit van het lerarenberoep onder druk zetten, zoals werkonzekerheid, planlast, de toenemende druk van ouders, juridisering en toenemende welzijnsproblematieken bij leerlingen. Zo verhogen we de kans dat mensen binnen onderwijs blijven én bieden we betere garanties om te focussen op de kerntaken.

Voorzie in sobere, maar duidelijke en heldere doelen(kaders) die hanteerbaar zijn voor leraren en die tegemoetkomen aan de noden van de 21ste eeuw.

Alle curriculumhervormingen ten spijt, (b)lijkt de vraag wat nu het gevalideerd doelenkader is dat leraren moeten realiseren, steeds moeilijker te beantwoorden. De onderwijsdoelen zelf mogen dan wel versoberd zijn, de structuur waarin die vorm krijgen is dat allerm minst: in een amalgaam van talloze onderwijsdoelen en curriculuminstrumenten⁶ dreigt de vraag naar wat nu precies gerealiseerd moet worden in de klas te verzanden in een ongeziene complexiteit. De versobering van doelen mag niet ten koste gaan van de duidelijkheid en helderheid, en vereist tegelijk een versobering van de structuur waarin deze geordend worden. Inhoudelijk is het essentieel om in te zetten op een brede vorming die kinderen en jongeren voorbereidt op de samenleving van de 21ste eeuw. Tegelijk is de nood aan stabiliteit en continuïteit in het onderwijsveld groot. Voor de komende periode wordt het tegemoetkomen aan deze verschillende noden en verwachtingen een moeilijke maar noodzakelijke evenwichtsoefening met het oog op een doelgerichte onderwijspraktijk.

b. De school versterken

Een sterke leraar verdient een sterke school. De invloed van een krachtig schoolbeleid op de kwaliteit van het geboden onderwijs, kan niet genoeg benadrukt worden. De school moet garant staan voor kwaliteitsvol onderwijs vanuit een duidelijke, onderbouwde visie en heldere beleidskeuzes. We formuleren dan ook volgende aanbevelingen.

Voorzie in de nodige randvoorwaarden voor voldoende, kwaliteitsvolle schooldirecteurs.

In discussies over het lerarentekort wordt de rol van directeur al te vaak vergeten. Onderzoek toont nochtans aan hoe groot de rol is van de directeur. Tegelijk stellen we vast dat het beroep van directeur weinig attractief is. Dat blijkt onder andere uit cijfers over het verloop (in schooljaar 2022-2023 alleen al vond in 46% van de scholen een directeurswissel plaats) en vacatures die moeilijk ingevuld raken. Het beroep vraagt zeer diverse competenties en de (werk)druk ligt meestal zeer hoog. Beginnende directeurs maken bovendien vaak geen realistische inschatting van het beroep. Een gedegen opleiding en meer aantrekkelijke werkomstandigheden lijken alvast belangrijke voorwaarden om te voorzien in voldoende, kwaliteitsvolle schooldirecteurs en de nodige continuïteit in de personele invulling van deze functie.

Investeer in de professionalisering van schoolbesturen en stel duidelijke kwaliteitsverwachtingen.

De professionaliteit, pedagogische en onderwijskundige expertise en betrokkenheid van schoolbesturen op hun scholen lopen sterk uiteen. Bovendien versterken de uiteenlopende bestuursmodellen in ons onderwijslandschap de grote diversiteit op dit vlak. Nochtans ligt er veel potentieel voor de onderwijskwaliteit in sterke schoolbesturen die vanuit een grote betrokkenheid mee richting geven aan het schoolbeleid, zoals we kunnen leren uit voorbeelden in binnen- en buitenland. Op dit ogenblik is de werking van schoolbesturen in grote mate onbekend terrein en ontbreekt het aan formele verwachtingen en kaders of financiering. Een duidelijk werkingskader met expliciete kwaliteitsverwachtingen en de nodige professionaliseringskansen, evenals een kader voor kwaliteitstoezicht op de schoolbesturen vormen een uitdaging en grote opportuniteit om in te zetten op een fundamentele verandering op systeemniveau. Het bestaande onderzoek over schoolbesturen van het Rekenhof⁷ en het OBPWO-onderzoek 'Het schoolbestuur als eindverantwoordelijke voor onderwijskwaliteit: via analyse van processen en effectiviteit naar regulatiemechanisme voor overheidsbeleid' dat eind 2023 van start ging⁸, bieden alvast kansen om beleidsinitiatieven te nemen op basis van wetenschappelijk onderzoek.

Bied scholen de nodige speelruimte om hun autonomie op te nemen. Zorg voor de nodige garanties dat die autonomie bijdraagt tot onderwijskwaliteit door de ontwikkeling van het beleidsvoerend vermogen te ondersteunen.

Zowel uit de doorlichtingen als uit ander onderzoek blijkt het belang van beleidsvoerend vermogen (in het bijzonder wat betreft het onderwijskundig beleid en de eigen kwaliteitsontwikkeling) van scholen als hefboom voor onderwijskwaliteit.

⁶ Denken we onder meer, maar niet uitsluitend, aan de volgende begrippen die daarbij worden gehanteerd: einddoelen, eindtermen, specifieke eindtermen, sleutelcompetenties, cesuurdoelen, differentiële doelen, doelen basisgeletterdheid, uitbreidingsdoelen, bouwstenen, leerplandoelen, schooleigen doelen, methodegebonden doelen, ontwikkelingsdoelen, curriculumdossiers, leerplannen, beroepskwalificaties, attitudinale doelen, basiscompetenties, vakoverschrijdende eindtermen, domeingebonden doelen ...

⁷ Zie <https://www.ccrek.be/nl/publicatie/schoolbesturen-in-het-leerplichtonderwijs>

⁸ Zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderzoek/vlaams-en-internationaal-onderwijsonderzoek/onderwijskundig-beleids-en-praktijkgericht-wetenschappelijk-onderzoek-obpwo>

Zoals eerder aangegeven, kunnen zowel de directeur als het schoolbestuur daarbij een belangrijke rol spelen en verschil maken, maar in ruimere zin gaat het om het gezamenlijk vermogen van het schoolteam om een krachtig beleid te voeren. Daarvoor moeten niet alleen de nodige competenties aanwezig zijn, die moeten ook in hun kracht gezet worden in de dynamiek van de schoolwerking. Een school met een sterk beleidsvoerend vermogen is in staat om haar eigen kwaliteit te ontwikkelen door de eigen werking te evalueren, bij te sturen en wat goed loopt te borgen. Daar ligt de sleutel om de autonomie van scholen tot een meerwaarde te maken. Naast een investering in de ontwikkeling van het beleidsvoerend vermogen, is het belangrijk dat scholen ook over de nodige ruimte beschikken om eigen keuzes te maken en een beleid te voeren. Dat kan bijvoorbeeld op het vlak van het personeelsbeleid of de aanwending van middelen.

c. De ondersteuning en begeleiding van de school versterken

Als we scholen willen versterken in hun autonomie en beleidskracht, vergt dit de nodige ondersteuning en begeleiding. De kwaliteitsdriehoek (de school en haar bestuur die instaan voor de realisatie van onderwijskwaliteit; de pedagogische begeleidingsdiensten die instaan voor de ondersteuning van die kwaliteit; en de onderwijsinspectie die het kwaliteitstoezicht voor haar rekening neemt) heeft nood aan drie sterke hoeken, die in samenspel en samenwerking een solide basis vormen voor kwaliteitsvol onderwijs. We formuleren dan ook volgende aanbevelingen.

Creëer een helder en coherent kader voor de ondersteuning van scholen, waarin de respectievelijke rollen van en complementariteit tussen verschillende stakeholders duidelijk is.

Het 'ondersteuningslandschap' werd in de afgelopen periode op verschillende manieren hertekend: de kernopdrachten en het financieel werkingskader van de pedagogische begeleidingsdiensten werden bijgestuurd, vanuit de overheid werden nieuwe instanties opgericht met een ondersteunende rol (denken we onder andere aan de leersteuncentra, maar ook het Leerpunt⁹, het Kenniscentrum Digisprong¹⁰ en het Steunpunt Centrale Toetsen¹¹) en private spelers namen een steeds belangrijkere plek in op de ondersteunings- en professionaliseringsmarkt. De feedback van scholen leert ons dat het moeilijk is om overzicht te krijgen in de veelheid aan actoren in het landschap en de kwaliteit van hun aanbod. Rollen zijn (minstens in de perceptie) niet altijd even duidelijk afgebakend, en de complementariteit tussen actoren en initiatieven niet altijd helder. Bovendien dreigt de verbreding van het ondersteuningsaanbod niet altijd bij te dragen tot verdieping: het risico om 'van alles wat' te plukken op de markt, en daarmee niet meer toe te komen aan duurzame verandering vanuit een duidelijke richting en visie, zet de professionalisering en ontwikkeling van het beleidsvoerend vermogen van scholen onder druk. Die ondersteuning gebeurt ons inziens best op een gedegen en structurele basis en vanuit een geïntegreerde benadering waarbij duurzame relaties het uitgangspunt vormen.

Creëer een centrale toegangspoort voor scholen om data te raadplegen en voorzie in de nodige professionalisering van het onderwijsveld om een door data geïnformeerd beleid te voeren.

Het voeren van een beleid dat geïnformeerd is door data, is een evident uitgangspunt voor sterke beleidsvoering. De actuele aandacht voor *data-informed* werken verdient in die zin verdere aanmoediging en een structurele plaats in het onderwijsbeleid. Beschikbare informatie op een eenvoudige en toegankelijke manier ontsluiten, vormt daarbij een belangrijke uitdaging. Op dit moment krijgen scholen heel wat informatie aangereikt via dashboards allerhande. Het gaat onder meer om initiatieven van de onderwijsinspectie (DataWijzer), het departement onderwijs (DataLoep), het steunpunt centrale toetsen (feedbackdashboards), dashboards van de onderwijsverstrekkers en private aanbieders (zoals bv. Smart-school). Elk van deze toegangspoorten heeft een eigen functionaliteit en ontwerp en komt met een eigen handleiding voor gebruikers. Voor scholen leidt dit tot een gebrek aan overzicht. Bouwen aan een gecentraliseerde toegangspoort en verzamelpaats voor data is een belangrijke vervolgstap in het gebruiksvriendelijk ontsluiten van data en de reductie van planlast. Daarnaast moet worden voorzien in de nodige professionalisering om data te hanteren. Enerzijds gaat het om basisvaardigheden om databronnen juist te lezen en te begrijpen (zonder in de valkuil te trappen om van elke onderwijs-professional een statisticus te maken), anderzijds gaat het ook om de nodige vaardigheden om verschillende (soorten) databronnen bij elkaar te brengen en functioneel te hanteren. Die professionalisering is nodig voor leraren, directies en beleidsteams maar evenzeer voor besturen. Een brede invulling van het begrip data is daarbij aan de orde, gaande van persoonlijke observaties en kwalitatieve informatie tot generieke cijfermatige databronnen.

⁹ Zie <https://leerpunt.be/>

¹⁰ Zie <https://www.vlaanderen.be/kenniscentrum-digisprong>

¹¹ Zie <https://steunpunttoetsen.be/>

Versterk de vaardigheden van onderwijsprofessionals om digitale leermiddelen te hanteren, om zo een doeltreffend beleid te voeren m.b.t. digitalisering in onderwijs.

Ook digitale vaardigheden zijn geen hype van voorbijgaande aard, maar een blijver binnen en buiten onderwijs. Eerder in deze Onderwijs Spiegel koppelden we terug over ons themaonderzoek naar aanleiding van Digisprong. Zoals daarin te lezen staat, is het van belang om naast materiële voorwaarden ook in te zetten op expertiseontwikkeling. Enerzijds gaat het om technische vaardigheden. Nu geven jongeren aan dat ze vaak behendiger zijn dan hun leraren in het omgaan met deze nieuwe instrumenten en mogelijkheden¹². Anderzijds gaat het om de integratie van technische mogelijkheden in de pedagogische praktijk. Digitale leermiddelen en vormen van afstandsonderwijs bieden specifieke mogelijkheden en kansen, maar vergen ook een geëigende didactiek om zinvol en kwaliteitsvol geïmplementeerd te worden.

d. De samenwerking met partners van scholen versterken

Naast de pedagogische begeleiding en de lerarenopleiding die eerder aan bod kwamen, zijn er nog andere partners voor scholen die een beslissende rol (kunnen) spelen en een belangrijke verantwoordelijkheid dragen in de realisatie van onderwijskwaliteit. We beperken ons hier tot enkele actoren waar naar onze ervaring een grote winst te boeken valt en verder regelgevend initiatief zich opdringt: de ontwikkelaars en uitgevers van onderwijsmethoden, de kinderopvang en samenwerking met aanverwante beleidsdomeinen. We formuleren dan ook volgende aanbevelingen.

Stel een afdwingbaar beleidskader op dat basisgaranties biedt voor kwaliteitsvolle methoden, handboeken en andere leermiddelen.

De impact van methoden, handboeken en andere leermiddelen mag niet worden onderschat. Die vaststelling blijkt zowel uit doorlichtingen als uit peilings- en ander onderzoek. Ook al blijft de uiteindelijke kwaliteit van de onderwijsleerpraktijk in eerste instantie afhankelijk van de manier waarop die leermiddelen gebruikt worden, toch blijkt de kwaliteit van de leermiddelen op zich een verregaande impact te hebben op de kwaliteit van het geboden onderwijs en de bereikte leer-effecten. Methoden zijn vaak meer nog dan leerplannen de leidraad voor leraren om vorm te geven aan hun lespraktijk. Met de Kwaliteitsalliantie¹³ zijn belangrijke eerste stappen gezet om kwaliteitscriteria voor leermiddelen te formuleren en een engagement te vragen aan uitgeverijen om hierop in te zetten. Toch ontbreekt het nog aan een beleidskader dat een minimale toetsing aan enkele gerichte kwaliteitscriteria formaliseert en afdwingbaar maakt. Op dit moment stelt de onderwijsinspectie zich tijdens doorlichtingen terughoudend op wat betreft het beoordelen van methoden, terwijl er soms belangrijke tekortkomingen worden vastgesteld. Een vorm van validering of screening op basis van enkele heldere en afgebakende kwaliteitscriteria kan in dat perspectief een belangrijke bijdrage leveren aan onze onderwijskwaliteit. Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid om te reflecteren op de effecten van het gebruik van leermiddelen en methoden in de onderwijspraktijk.

Zorg voor een doorgaande lijn voor jonge kinderen in de regelgeving vanuit een geïntegreerde visie op de verschillende betrokken sectoren en actoren.

De basis voor een succesvolle schoolloopbaan, gelijke kansen en kwaliteitsvol onderwijs wordt al vroeg in de kindertijd gelegd. Toch wordt de ontwikkeling van jonge kinderen in Vlaanderen benaderd vanuit een 'split system' benadering, met een duidelijke scheidingslijn tussen kinderopvang en 'voorschoolse kindertijd' aan de ene kant, en onderwijs en 'schoolse kindertijd' aan de andere kant. Met een 'doorgaande lijn' verwijzen we naar praktijken die de ontwikkeling van jonge kinderen op een geïntegreerde manier benadert, vanuit het samenspel tussen zorgen, spelen, leren en opvoeden¹⁴. Onderzoek en praktijken in het buitenland bieden evidentie voor de meerwaarde van een dergelijke benadering. Daarbij worden 'zorgen en spelen' enerzijds en 'leren en opvoeden' anderzijds niet verdeeld tussen strikt afgescheiden beleidsdomeinen, maar komt een geïntegreerde benadering beter tegemoet aan de realiteit van de ontwikkeling van kinderen. Verder initiatief om zowel de pedagogische visie en praktijk als het beleid en de regelgeving meer op elkaar af te stemmen of zelfs te integreren, kan daartoe een belangrijke bijdrage leveren.

Benader onderwijs beleidsdomeinoverstijgend vanuit een afgestemde visie en aanpak.

¹² Zie <https://www.scholierenkoepel.be/kennisbank/descholierenstem>

¹³ Zie <https://www.vlaanderen.be/publicaties/naar-een-kwaliteitsalliantie>

¹⁴ Zie proefproject doorlopende lijn op <https://www.opgroeien.be/over-opgroeien/projecten/doorgaande-lijn>

De doorgaande lijn concretiseert de meer generieke aanbeveling om onderwijs over beleidsdomeinen heen te benaderen vanuit een coherente en afgestemde visie en aanpak die gezamenlijk wordt ontwikkeld en een brede gedragenheid kent, maar tegelijk de ruimte laat aan onderwijs en andere beleidsdomeinen om hun eigenheid te bewaren. Beleidskaders die voorzien in samenwerkingen vanuit onderwijs met het beleidsdomein welzijn (bv. kinderopvang of integrale jeugdhulp) of arbeid (bv. duaal leren, RTC's of onderwijs- en sectorconvenanten) struikelen vaak over de verschillende interne werkingslogica en regelgeving van de beleidsdomeinen en uiteenlopende prioriteiten, belangen of opvattingen. Vruchtbare particuliere samenwerkingen tonen de meerwaarde aan van afstemming en gezamenlijkheid.

e. Het kwaliteitstoezicht versterken

Dat brengt ons bij een vijfde belangrijke actor en bij onze eigen rol, namelijk die van toezichthouder. In de overtuiging dat gedegen kwaliteitstoezicht het sluitstuk vormt van onderwijskwaliteit, zien we ook hier belangrijke noden en groeikansen. We formuleren dan ook volgende aanbevelingen over onze eigen werking.

Geef de onderwijsinspectie voldoende ruimte en mandaat om het eigenaarschap en de regie met betrekking tot het controleren, monitoren en opvolgen van de staat van ons onderwijs op te nemen, binnen de contouren van duidelijke verwachtingen en heldere opdrachten.

De decretale opdrachten van de onderwijsinspectie lopen sterk uiteen, en zijn doorheen de jaren steeds toegenomen. Niet elk van deze opdrachten draagt in voldoende mate bij tot kwaliteitsvol onderwijs, terwijl het voor andere cruciale aspecten aan formeel kwaliteitstoezicht ontbreekt (bv. de rol van besturen). Een kerntakendebat dringt zich op. Het is belangrijk dat de onderwijsinspectie haar rol in de luwte van gepolitiseerde onderwijsdebatten kan opnemen en in alle onafhankelijkheid het mandaat krijgt om de regie met betrekking tot de 'staat van het onderwijs' in handen te nemen. In samenspraak met andere actoren kan ze vanuit haar rol gerichter noden identificeren en mee richting geven aan de invulling van een agenda voor beleidsonderzoek, nascholing en ondersteuning en begeleiding. Een objectieve, onafhankelijke positie biedt maximale garanties voor correcte en onderbouwde inzichten ter ondersteuning van adequate beleidsmaatregelen.

Verbreed en focus de rol van de onderwijsinspectie en zorg ervoor dat het extern kwaliteitstoezicht beter de vinger aan de pols kan houden m.b.t. de kwaliteit van ons onderwijs door haar kwantitatief en kwalitatief te versterken.

Eerder in dit hoofdstuk benadrukten we dat de meerwaarde van autonomie die scholen genieten pas tot zijn recht kan komen onder bepaalde voorwaarden, zoals voldoende speelruimte, regel- en veranderingsluwte en sterke ondersteuning en begeleiding. Daarnaast krijgt het kwaliteitstoezicht een belangrijker gewicht, zoals ook de Commissie van Wijzen in haar rapport benoemt: 'We hebben dan ook meermaals gewezen op de noodzaak van een sterke inspectie, die toezicht uitoefent op de wijze waarop scholen hun autonomie invullen en uitvoering geven aan de voorstellen en aanbevelingen'¹⁵. In casu wordt verwezen naar een rolverbreiding m.b.t. het gevoerde personeels- en HR-beleid in scholen. Zelf voegden we daar al een rol ten aanzien van schoolbesturen aan toe, en verruimden we de opdrachten tot een regierol met betrekking tot verschillende initiatieven in het kader van externe kwaliteitszorg. Tegelijk is het cruciaal dat de onderwijsinspectie voldoende de vinger aan de pols kan houden en dat haar opdrachten voldoende gefocust zijn. Het accent moet daarom liggen op opdrachten die er toe doen voor de kwaliteit van ons onderwijs. Dat impliceert dat ze met een voldoende frequentie op scholen kan komen en daarbij meer afdwingbaar kan ingrijpen op de nodige resultaten en opvolging van aanbevelingen. Ondanks recente inspanningen om de eigen werking in die richting bij te sturen, blijkt het niet evident om een voldoende frequentie te garanderen met de huidige personeelsbezetting. Zowel op kwantitatief vlak als kwalitatief is er nood aan voldoende slagkracht om de beoogde impact waar te maken. Alleen zo kan ze een grotere afdwingbaarheid ten aanzien van scholen om aanbevelingen van de onderwijsinspectie resultaatgericht op te volgen waarborgen.

Waarborg dat de onderwijsinspectie een sterkere impuls kan geven voor pijnpunten in de kwaliteit van ons onderwijs door een erkenningsvoorwaarde te maken van het voeren van een kwaliteitsbeleid.

Tijdens doorlichtingen gaat er veel aandacht naar de kwaliteitsontwikkeling van scholen, centra, academies en internaten. Dat begrip verwijst naar de mate waarin scholen hun eigen kwaliteit ontwikkelen en neemt ook binnen het OK een belangrijke plaats in. Door die kwaliteitsontwikkeling in kaart te brengen aan de hand van verschillende ontwikkelingschalen, krijgt de onderwijsinspectie een scherp zicht op het beleidsvoerend vermogen van scholen. De ervaring van inspecteurs is vaak dat die kwaliteitsontwikkeling raakt aan het hart van onderwijskwaliteit. Ook op andere domeinen

15 Zie <https://data-onderwijs.vlaanderen.be/documenten/bestanden/rapport-commissie-van-wijzen.pdf>, blz. 159.

1 OPEN BRIEF

HEFBOMEN VOOR MEER ONDERWIJSKWALITEIT

worden cruciale uitdagingen geïdentificeerd: het evaluatiebeleid blijft een knelpunt voor ons onderwijs, zoals te lezen valt in het eerste deel van deze en voorgaande Onderwijspiegels. Stuk voor stuk zijn deze pijnpunten geen erkenningsvoorwaarden. Door het voeren van een kwaliteitsbeleid aan de erkenningsvoorwaarden voor scholen en academies toe te voegen (zoals dat op vandaag al het geval is voor de CLB en de leersteuncentra), krijgt de onderwijsinspectie de ruimte om – al naargelang de noden en pijnpunten die zich stellen – een veel rechtstreekse impuls en meer afdwingbare impact te hebben op de onderwijskwaliteit. Het zou de effecten van de doorlichtingen vergroten en stelt de onderwijsinspectie in staat om sterker de vinger te leggen op de kern van een kwaliteitsvolle schoolwerking: de mate waarin de school binnen de vrijheid en autonomie die ze geniet, in staat is een kwaliteitsbeleid te voeren en daarmee haar eigen kwaliteit te versterken.

Bied de onderwijsinspectie de nodige autonomie om zichzelf functioneel te organiseren naar noden binnen het onderwijsveld en binnen haar eigen werking.

Naast inhoudelijke speelruimte en autonomie met betrekking tot de uitvoering van haar decretaal bepaalde kernopdrachten, heeft de onderwijsinspectie ook nood aan ruimte om zich hiervoor op een geëigende manier te organiseren. De rechtspositie van inspectieleden zoals omschreven in deel III van het kwaliteitsdecreet¹⁶ biedt terecht uitvoerig aandacht aan kwaliteitsvoorwaarden en deontologische randvoorwaarden (zoals plichten en onverenigbaarheden), maar beperkt tegelijk de interne organisatie. Net zoals de rechtspositieregeling voor andere onderwijsprofessionals, vraagt deze regelgeving een actualisering in functie van de hedendaagse noden. De nodige flexibiliteit om daarbij functioneel en dynamisch te kunnen inspelen op interne en externe noden is daarbij een belangrijk uitgangspunt.

¹⁶ Zie <https://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=14129#273992>

4

TERUG NAAR 'VOOR WIE' EN 'VOOR WAT': DE ONTWIKKELING VAN DE LERENDE CENTRAAL

Nadat we in de voorgaande delen van dit slothoofdstuk stil stonden bij een aantal belangrijke sleutels om het debat over onderwijskwaliteit anders te benaderen en de concretisering in aanbevelingen die vertrokken vanuit het versterken van relevante stakeholders, staan we in dit laatste deel stil bij de ontwikkeling van de lerende. Daar ligt immers het antwoord op de vraag naar het 'voor wie' en het 'voor wat' van de inzet op meer onderwijskwaliteit: onze kinderen, jongeren en cursisten, en hun toekomst. Niet toevallig staat de lerende centraal in het OK. Evenmin toevallig ligt daar heel vaak de motivatie van onderwijsprofessionals om zich blijvend in te zetten en te engageren voor die kwaliteit.

Toch blijft de stem en het perspectief van de lerende meestal opvallend afwezig in de debatten over ons onderwijs. Dat is op zijn minst gezegd opmerkelijk. De onderwijsinspectie houdt voeling met het perspectief van lerenden door met hen gesprekken te voeren tijdens doorlichtingen en via gerichte bevestigingen. Daarnaast werken we geregeld samen met partners die het leerlingenperspectief vertegenwoordigen. Zo nodigden we bij de aanvang van het nieuwe kalenderjaar 2024 de Vlaamse Scholierenkoepel uit naar aanleiding van 'De Scholierenstem', een grootschalig onderzoek waarbij maar liefst 20.130 scholieren bevestigd werden en dat de basis vormde voor een memorandum¹⁷. In dat onderzoek komt naast veel andere thema's, onder andere de vraag aan bod welke thema's de scholieren prioritair zouden aanpakken op school. Die top 5 luidt als volgt:

1. Mentaal welzijn van scholieren 48%
2. De manier van lesgeven 30%
3. Racisme in het onderwijs 28%
4. Scholieren in kansarmoede 26%
5. Wat we leren op school 24%

Ook in deze open brief aan de toekomstige Vlaamse Regering staan we daar – niet toevallig – grondig bij stil, omdat deze insteek een heel ander licht werpt op de prioriteiten voor ons onderwijs. Deze geluiden zijn herkenbaar voor onderwijsinspecteurs, en sluiten aan bij hun ervaringen in het onderwijsveld. Bovendien appelleren ze ons om het ambassadeurschap voor onze lerenden ter harte te nemen en ook in onze eigen werking de lerende centraal te blijven plaatsen.

Uit de onderliggende cijfers blijkt onder meer dat 14% van de jongeren zich niet veilig voelt op school, 30% geeft aan zich niet goed in hun vel te voelen op school en maar liefst 47% voelt zich gedemotiveerd. 56% van de jongeren ervaart bovendien (heel) veel stress, met evaluatiemomenten als voornaamste oorzaak. Die boodschap zou alle alarmbellen moeten doen rinkelen: het toont dat er veel meer aan de hand is dan slechte cijfers voor wiskunde of Nederlands op internationale toetsen. Onderliggend voelen jongeren zich vaak niet goed op school. Het idee dat aandacht voor welbevinden zou afleiden van datgene waarover het in onderwijs gaat, wordt hiermee doorprikt. Integendeel: als jongeren zich niet goed voelen op school en gedemotiveerd zijn, zal een overgroot deel van de inspanningen om de kwaliteit van het onderwijs te versterken tevergeefs zijn. Kwaliteitsvol onderwijs is onderwijs dat aandacht heeft voor mentaal welzijn, welbevinden en de motivatie van leerlingen, in de wetenschap dat dit de meest cruciale mogelijkheidsvoorwaarden zijn om tot leren te komen.

Het grote gewicht dat jongeren geven aan de manier van lesgeven en wat ze leren op school, onderschrijft aanbevelingen die we eerder meegaven: het belang om in te zetten op voldoende kwaliteitsvolle leraren en aandacht voor heldere en duidelijke doelenkaders op maat van de 21ste eeuw. Jongeren zijn duidelijk ook begaan met de kwaliteit van het onderwijs dat hen geboden wordt.

Daarnaast valt de aandacht voor racisme en kansarmoede op. Dat 18% van de leerlingen zelf al racisme heeft ervaren op school, 6% heeft nagelaten om zich voor een studierichting in te schrijven omwille van de kostprijs en 7% al van school moest veranderen omwille van de kostprijs van het openbaar vervoer, toont dat kansengelijkheid nog verre van een realiteit is in ons onderwijs. Dat jongeren hier zo veel belang aan hechten, pleit voor hun engagement voor rechtvaardigheid en hun betrokkenheid op medeleerlingen met minder kansen. Ze benadrukken daarmee dat kwaliteitsvol onderwijs een recht moet zijn voor elk kind.

Een andere pijnlijke vaststelling is dat 43% van de jongeren aangeeft dat onderwijs hen niet voorbereidt op het volwassen leven, terwijl 87% van hen dat belangrijk vindt. Daar kunnen en moeten we belangrijke lessen uit trekken. Het recht op kwaliteitsvol onderwijs versterken doen we niet alleen door te garanderen dat elk kind toegang krijgt tot de school en een aanbod op maat te creëren, maar ook door dit recht betekenisvol te maken vanuit wat belangrijk is voor de betrok-

¹⁷ Zie <https://www.scholierenkoepel.be/kennisbank/descholierenstem>

1 OPEN BRIEF

TERUG NAAR 'VOOR WIE' EN 'VOOR WAT': DE ONTWIKKELING VAN DE LERENDE CENTRAAL

kenen. De inzet op sterke leerresultaten impliceert vooreerst dat we inspelen op datgene wat het leren in de weg staat: een gebrek aan motivatie, een verminderd welbevinden en ongelijke kansen. Als we verder werk willen maken van onderwijskwaliteit, zullen we door de valse tegenstelling tussen een 'zachte' en een 'harde' benadering heen moeten kijken en de stem van deze jongeren ter harte moeten nemen door verder te bouwen aan een meer inclusief onderwijssysteem. Dat brengt ons tot de laatste aanbeveling.

Luister naar de stem van jongeren en bied doortastende antwoorden op hun noden, in de wetenschap dat de waarde van ons onderwijs in de eerste plaats wordt afgemeten aan de mate waarin het betekenisvol is voor diegenen waarvoor we het organiseren.

Tegen de achtergrond van deze aanbevelingen, kijken we er alvast naar uit om samen met de toekomstige Vlaamse Regering, de minister van Onderwijs en Vorming en het Vlaamse onderwijsveld handen en voeten te geven aan de belangrijke uitdagingen waar ons onderwijs voor staat, in de wetenschap dat we alleen met vereende krachten de noodzakelijke stappen vooruit kunnen zetten.

